

Продовольча безпека України та чинники, що формують її рівень

Алішов Гамід Надір-огли

аспірант ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ

У науковій статті проведено аналіз сучасного рівня продовольчої безпеки України, визначено її значення в рамках системі економічної безпеки країни та розкрито ключові чинники, що мають безпосередній вплив на формування рівня продовольчої безпеки. Розглянуто критерії та відповідні показники – індикатори, що характеризують критерії і які є числовим відображенням ознаки, за якою проводиться оцінка рівня забезпечення продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, економічна безпека, ринок продуктів харчування, сільське господарство.

Алишов Г.Н. ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ И ФАКТОРЫ, КОТОРЫЕ ФОРМИРУЮТ ЕЕ УРОВЕНЬ

В научной статье проведен анализ современного уровня продовольственной безопасности Украины, определено ее значение в рамках системы экономической безопасности и описаны ключевые показатели, которые имеют непосредственное влияние на формирования уровня продовольственной безопасности. Рассмотрены соответствующие показатели – индикаторы, которые характеризуют критерии и являются числовым отражением признака, по которым проводится оценка обеспеченности уровня продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, экономическая безопасность, рынок продуктов питания, сельское хозяйство.

Alishov G. N. UKRAINE'S FOOD SECURITY AND KEY FACTORS FORMING ITS LEVEL

In the scientific article the analysis of current level of Ukraine's food security has been made, its meaning and importance within the system of economic security is defined and the key indicators that have direct impact on the level of food security are described. The relevant metrics that characterize criteria and mirror digital reflection that are used to evaluate the availability level of food security. The key problem addressed in the article is insufficient level of food security that Ukraine currently has. Being a part of the system of economic security it has several elements that are described within the analysis. Ukraine has favorable conditions to deliver appropriate level of food security; however, it also has a set of risks and issues. The article touches base and categorizes the key risks and issues. The article emphasizes the importance of food security being a key component of national police that reflects political independence of a country, its economic power and stability as well as social security and ability to satisfy food needs of its fellow citizen without harming national interests. Within three aspects of food security such as: political, as an ability to support its stable positive image on outside food markets; economic, as an ability of the state to mobilize internal resources and agro potential to produce and supply foods; and social, as an ability to drive employment level and efficiency of the labor. The article suggests key directions that need to be studied and developed further the current circumstances, to ensure the appropriate level of food security.

Keywords: food security, economic security, food market, agriculture.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сьогодні Україна займає 52-е місце в Глобальному індексі продовольчої безпеки, який аналізує показники 109 країн. Цей Індекс з 2012 р. розглядає ключові фактори, пов'язані з такими показниками як фінансова та фізична доступність продовольства, а також його якість і безпека. У сучасних умовах важливим фактором розвитку українського суспільства є питання забезпечення населення країни продовольством. Продовольча безпека є ключовим елементом соціально-економічного розвитку і важливим елементом економічної та національної безпеки

держави. У період трансформації економічної системи та соціального устрою України, побудови ринкових відносин продовольча безпека не втратила своєї актуальності, а навпаки, набула ще більшої гостроти. Диспропорції у виробництві сільськогосподарської продукції, низька її рентабельність, концентрація виробництва в господарствах населення, відсутність повноцінної та доступної ринкової інфраструктури аграрної промисловості, критично низький рівень технічного забезпечення сільського господарства, невідповідність рівнів виробництва та споживання продуктів харчування в окремих регіонах, зростання обся-

гів імпорту сільськогосподарської та харчової продукції, а також такі глобальні проблеми як зростання чисельності населення світу та несприятливі кліматичні зміни, вказують на збільшення актуальності розроблення наукових засад формування продовольчої безпеки в системі національної безпеки, що водночас відповідає принципам функціонування ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Продовольча безпека розглядається як один із основних елементів національної безпеки держави, що забезпечує її автономність і незалежність від суміжних країн, і досліджується багатьма вченими. На сьогодні існує значна кількість наукових праць з питань забезпечення економічної та продовольчої безпеки. Велику увагу дослідженню проблеми безпеки та її складових приділяли українські вчені, такі як В. Власов [2], С. Кваша [3], Б. Пасхавер [6], П. Саблук [8], Сіднева Ж.К. [10], Румік І.І. [7] Ул'янченко А.В. [12] та зарубіжні, зокрема Л. Абалкін [1], А. Сен [14], Ю. Хромов [12] та багато інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, враховуючи багатогранність та складність даної проблематики, велика кількість її аспектів ще не є достатнім чином висвітлена, а окремі з них, зокрема чинники формування рівня продовольчої безпеки, потребують постійного аналізу та моніторингу.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного рівня продовольчої безпеки України та визначення ключових показників, що його визначають.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, продовольча безпека держави є важливою складовою частиною економічної безпеки (рис. 1), яка в свою чергу є частиною суспільної безпеки держави. Продовольча безпека держави – це ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання. Продукти харчування у життєвій діяльності людини відіграють особливу роль. Експерти вважають, що за життя сучасного покоління продовольча проблема може перерости у глибоку міжнародну кризу.

Центральним елементом продовольчої безпеки є забезпеченість продуктами харчування, а в її структурі варто виділити чотири складові. Доступність продуктів харчування виявляється у трьох формах. Фізична доступність передбачає просту наявність на споживчому ринку життєво необхідних продуктів, економічна доступність включає фінансову можливість їх отримати, а соціальна – мінімальну диференціацію у споживанні головних груп продуктів серед різних верств населення.

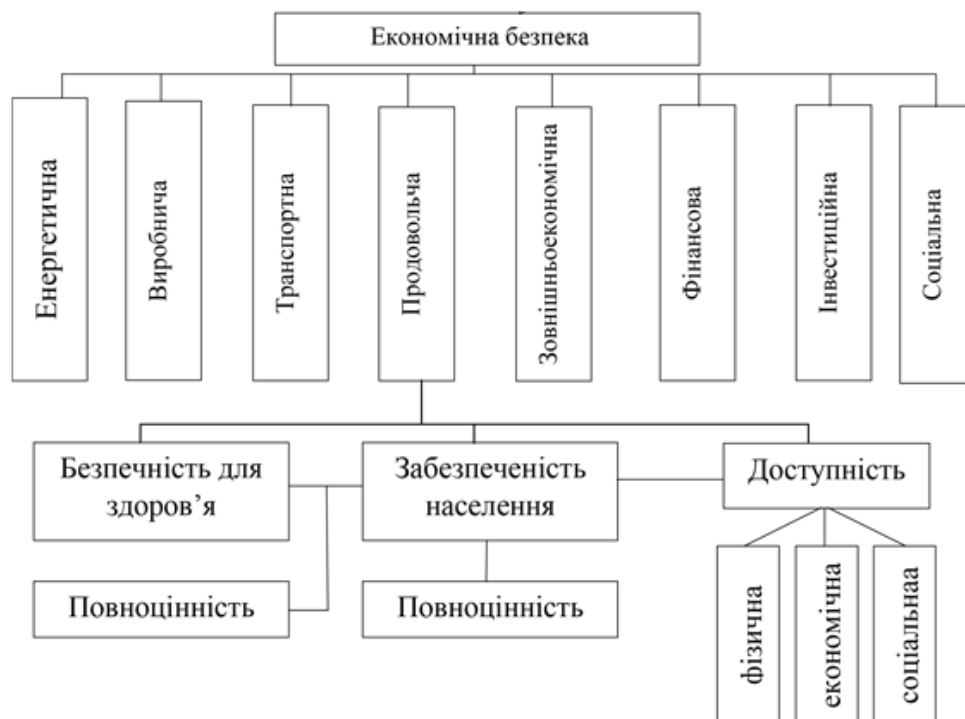

Рис. 1. Продовольча безпека в структурі економічної безпеки держави [10]

Забезпечення ефективного функціонування системи продовольчої безпеки безпосередньо залежить від: стійкості підсистеми забезпечення; структурних змін в АПК, інвестиційної політики, формування підсистеми технічного забезпечення, удосконалення податкового законодавства, організації банківського обслуговування, створення товарних запасів матеріально-технічних засобів, діючої системи страхування урожаїв і майна підприємств АПК, науково-інформаційного забезпечення.

В Україні є сприятливі умови для забезпечення продовольчої безпеки та низький рівень втрат продовольства. До основних проблем відзначаються низький обсяг державних витрат на наукові дослідження в області сільського господарства і рівень ВВП на душу населення, вдвічі менший, ніж середньосвітовий показник.

Рівень продовольчої безпеки в Україні обумовлений такими показниками:

1) низькі ввізні мита на сільськогосподарську продукцію;

2) наявність програм продовольчої безпеки;

3) відсоток витрат на продовольство від середнього доходу на сім'ю на рівні 38,9 % (середньосвітовий показник – 34,5%);

4) обмежені розміри і опції доступного кредитування для сільських господарств (2 бали з 4-х);

5) високий показник доступності продовольства (79,9 балів з 100, що на 20,9% більше, ніж середній показник за Індексом);

6) помірний показник співвідношення обсягів продовольчих втрат у порівнянні з загальним обсягом внутрішніх поставок (2,4 тонни проти середньосвітового показника 4,8);

7) волатильність сільськогосподарського виробництва (-23,9%);

8) ризик політичної нестабільності (-32, 6%);

9) корупційні ризики (-33,9%);

10) низький рівень державних витрат на наукові дослідження і розробки в галузі сільського господарства (Україна отримала найнижчу оцінку -1 бал з можливих 9-ти, що виявилось на 14,9% нижче середнього рівня. США, для порівняння, отримали 9 балів, що на 85,1% вище середнього показника) ;

11) в категорії «Сільськогосподарська інфраструктура» (комбінований показник, який оцінює можливості по зберіганню і доставці врожаю на ринок) Україна отримала 50,9 балів, що всього на 3,3% менше середньосвітового показника;

12) рівень доступності мікроелементів (комплексний показник оцінювання наявності

заліза і вітаміну А у продовольстві) на 8,5% вище середнього показника, якості протеїнів (на 13,9% вище середнього рівня), різноманітності раціону (частки продуктів, що не містять крохмаль (крім зернових, коренеплодів і бульб) – на 14% більше загального рівня;

13) рівень продовольчої безпеки (комплексний показник, який використовується для оцінювання ступеня сприятливості умов для забезпечення продовольчої безпеки) – 99 балів зі 100, на 19,3% вище середнього показника;

14) стандарти харчування в країні – ступінь прихильності уряду країни до їх поліпшення – на 22,9% нижче середнього рівня.

Стан продовольчої безпеки оцінюється на основі якісних або кількісних критеріїв (індикаторів). Критерій – це ознака, на підставі якої і здійснюється оцінка. У свою чергу, критерії характеризуються відповідними показниками- індикаторами, які є числовим відображенням ознаки, за якою проводиться оцінка рівня забезпечення продовольчої безпеки. Причому важливе значення мають не стільки самі показники, скільки їхні граничні (порогові) значення, недотримання яких призводить до небезпечної ситуації у сфері продовольчої безпеки і потребує своєчасної реакції уряду. Експерти Комітету з світової продовольчої безпеки (CFS), що працює під егідою ФАО, рекомендують такі показники-індикатори оцінювання рівня продовольчої безпеки: глобальні, що застосовуються для вимірювання рівня продовольчої безпеки у світі та індивідуальні, які рекомендовані для окремої країни. Вітчизняні фахівці виділяють різні критерії продовольчої безпеки країни. Вчені НАН України до основних критеріїв, які характеризують продовольчу безпеку, відносять [4, с. 40-41]: ступінь задоволення фізіологічних потреб у компонентах та енергетичному складі харчового раціону; відповідність харчового раціону обмеженням за вмістом у продуктах шкідливих для здоров'я речовин; рівень фізичної та економічної доступності продовольства для різних категорій населення, включаючи спецспоживачів; ступінь залежності продовольчого постачання країни та ресурсного забезпечення агропромислового комплексу від імпортованих поставок; розміри стратегічних та оперативних продовольчих запасів у зіставленні з нормативними потребами. У проєкті «Національної доктрини продовольчої безпеки України» передбачена система показників продовольчої безпеки та критерії їх оцінки у сфері споживання; у сфері

виробництва і національної конкурентоспроможності; у сфері організації управління, які використовуються для визначення рівня продовольчої безпеки. Постановою Кабінету Міністрів України (від 05.12.2007 р. № 1379) затверджено Методику визначення основних індикаторів продовольчої безпеки Згідно цієї методики основними індикаторами продовольчої безпеки є:

- 1) добова енергетична цінність раціону людини;
- 2) достатність споживання окремого продукту;
- 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах;
- 4) економічна доступність продуктів харчування;
- 5) диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- 6) ємність внутрішнього ринку, окремих продуктів;
- 7) продовольча незалежність за окремим продуктом. З метою оцінки сучасного стану продовольчої безпеки країни досліджено основні індикатори продовольчої безпеки.

С. Кваша вважає продовольчу безпеку важливим складовим елементом загальнодержавної політики, який характеризує політичну незалежність країни, її економічну міцність і стабільність, соціальну забезпеченість населення та здатність задовольнити продовольчі потреби своїх громадян без шкоди загальнодержавним інтересам [3].

Він виділяє три аспекти продовольчої безпеки: політичний – здатність держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж на аграрних зовнішніх ринках, яка може забезпечувати своїм громадянам споживання повноцінних продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів і норм; економічний – здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації виробництва сільськогосподарської продукції та постачання населення продовольством переважно за рахунок власного виробництва; соціальний – зайнятість населення в аграрному секторі економіки з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, з передбаченням повного забезпечення інфраструктурними факторами функціонування сільських районів.

Деякі економісти розглядають продовольчу безпеку як безпеку харчування, коли під продовольчою безпекою розуміють забезпечення населення екологічно чистою, тобто безпечною для здоров'я їжею [13]. У сучасних умовах

категорію «продовольча безпека» доцільно розглядати як сукупність соціально-економічних відносин, які виникають з приводу забезпечення населення продуктами харчування, що відповідають нормативам за якістю та кількістю на основі забезпечення економічної безпеки агропродовольчої сфери.

Таким чином, продовольча безпека – це стан, за якого у людей в будь-який час є фізичний, соціальний та економічний доступ до продовольства (в достатній кількості і достатній харчовій цінності), що відповідає потребам їх раціону харчування для здорового та активного життя, а основною метою дослідження є виявлення країн найбільш і найменш уразливих з точки зору продовольчої безпеки за такими категоріями як фінансова та фізична доступність, а також якість і безпека харчових продуктів, тобто країн, у яких є проблеми з постачанням продуктів харчування.

Висновки з дослідження: Оцінивши сучасний стан продовольчої безпеки в Україні, можна виокремити низку позитивних характеристик, а саме: формування ринкової інфраструктури (система гуртових продовольчих ринків і маркетингової інформації); зростання доходів населення; підвищення самозабезпечення населення продуктами харчування внаслідок розширення розмірів господарств населення та дачних ділянок. Однак мають місце і негативні характеристики, зокрема: зниження купівельної спроможності населення; недосконале державне регулювання зовнішньої торгівлі продовольством; немає умов для стабільного функціонування ринку продовольства; не створено умов для стабільного зростання обсягів виробництва основних видів сільськогосподарської продукції, в тому числі й картоплі.

У ринкових умовах державна політика повинна бути спрямована на досягнення продовольчої безпеки, створення необхідних резервів продуктів харчування та сільськогосподарської сировини, підвищення рівня продовольчого забезпечення, купівельної спроможності населення, покращання якості продуктів харчування і сільськогосподарської сировини, забезпечення їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Вирішення проблеми продовольчої безпеки як найважливішої складової стійкого розвитку країни включає не лише виробництво достатньої кількості продуктів харчування, а й збереження агроресурсів, їх здатності до відтворення та продуктивності, що є необхідним для забезпечення продовольчої безпеки наступних поколінь

ЛІТЕРАТУРА:

1. Абалкин Л. А. Экономическая безопасность России : угрозы и их отражение / Л. А. Абалкин // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 4-13.
2. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку / О. Г. Білорус, М. О. Гончаренко, О. В. Зернецька, В. А. Зленко. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
3. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема / В. І. Власов. – К., 2001. – 506 с.
4. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України : стан, стратегія і тактика розвитку / С. М. Кваша. – К. : ЗАТ «НІЧЛАВА». – 2000. – 252 с.
5. Крупін В. Є. Аспекти формування продовольчої безпеки України / Крупін В., Пушак Я // Економічні інновації – 2012. – Випуск 47. – С. 71-80.
6. Михасюк І. Державне регулювання економіки / За ред. І. Р. Михасюка. Підручник / І. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К. : Атіка, Ельга-Н, 2000. – 529 с.
7. Пасхавер Б. Ценовая конкурентность аграрного сектора / Б. Пасхавер // Экономика Украины. – 2007. – № 1. – С. 80-84.
8. Румик І.І. Понятійні аспекти продовольчої безпеки як складової національної безпеки України / Румик І // Вчені записки Університету «КРОК». – 2014. – Випуск 35. – С 22-32.
9. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті / П. Т. Саблук. – К., 2001. – 94 с.
10. Сеперович Н. Продовольча безпека в Україні : стан, проблеми, шляхи вирішення / Н. Сеперович, О. Шевцов // Актуальні питання аграрної політики. – К., 2002. – С. 254-300.
11. Сіднева Ж.К. Продовольча безпека як складова економічної безпеки України / Ж. Сіднева // Науковий журнал «Економіка і фінанси». Том 1. – 2014 – С. 215-224.
12. Ул'янченко А. В. «Продовольча безпека – основа національної безпеки держави» / Ул'янченко А. Прозорова Н. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://congressworld.com.ua/blog_article.php?id=5
13. Хромов Ю. Международная продовольственная безопасность и интеграция России / Ю. Хромов // АПК экономика, управление. – 1996. – № 2. – С. 20.
14. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства» від 24 червня 2004 р. № 1877-IV: за станом на 1 січня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1877-15>
15. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV (зі змін та допов.). // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 14.
16. Sen A. Poverty and Famines : An Essay on Entitlement and Deprivation. ClarendonPress, Oxford, 1981.